

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue Özel Sayı 1 (Ekim/October 2023), s. 702-714.
Geliş Tarihi-Received: 08.10.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 19.10.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1372829

Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Seyahatnamelerinde İstanbul*

Istanbul in Ottoman Period Arap Literature Travelogues

İbrahim ÜNALAN**

Öz

İstanbul Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari ve kültür başkenti olduktan sonra Osmanlı'nın Arap vilayetlerinde yaşayan milletler, resmî işlerini yapabilmek veya devlet yöneticileriyle görüşmek için sık sık İstanbul'a ziyaretler gerçekleştirmiştir. Osmanlı dönemine mensup Arap seyyahlar da çeşitli görevler veya görüşmeler için İstanbul'a seyahatler düzenlemişlerdir. Bu seyahatleri boyunca karşılaştıkları olumlu ve olumsuz durumları, yol güzergâhlarını, İstanbul'un tarihî ve doğal güzelliklerini seyahatnamelerinde anlatmışlardır. İstanbul her seyyah için ayrı bir şey ifade etmiş ve her seyyah İstanbul'a farklı bir gözle bakmıştır. Yüzyıllar boyunca tarihî ve doğal güzellikleriyle seyyahların merak duyduğu ve seyahatler düzenlediği bu şehir, Osman dönemi Arap seyyahlarını da etkilemiştir. Osmanlı dönemi seyyahlarından Bedruddin el-Gazzî'nin *el-Metâli'u'l-Bedriyye fi'l-Menâzili'r-Rûmiyye*, Muhibbuddin el-Hamevî'nin *Bevâdî'd-Dumû'l-'Andemiyye bi-Vâdî'd-Diyârî'r-Rûmiyye*, Ali b. Muhammed Temgrütî'nin *en-Nefhatu'l-Miskiyye fi's-Sifâreti't-Turkiyye*, Muhammed Kibrî'tin *Rihletu's-Şitâ ve's-Sayf*, Kutbuddin Nehrevâlî'nin *el-Fevâidu's-Seniyye fi'r-Rihleti'l-Medeniyye ve'r-Rûmiyye*, Muhammed Hâfızuddin el-Kudsî'nin *İsfârü'l-Esfâr ve Ebkârü'l-Efkâr*, İbrâhîm b. Abdurrahmân el-Hıyârî'nin *Tuhfetu'l-Udebâ ve Selvetu'l-Gurabâ* ve el-Âlûsî'nin *Neşvetü's-Şemûl fi's-Seferi ilâ İslâmbûl*, *Neşvetu'l-Mudâm fi'l-'Avdi ilâ Dâri's-Selâm* ve *Garâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb fi'z-Zehâbi ve'l-İkâmeti ve'l-İyâb* isimli seyahatnameleri İstanbul hakkında çeşitli bilgiler içermektedir. Bu çalışmada seyyahların söz konusu seyahatnamelerindeki İstanbul gezilerinden, İstanbul'da yaşadıkları olaylardan ve İstanbul'a dair izlenimlerden söz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi, İstanbul, seyahatname, seyyah.

Abstract

After Istanbul became the political, administrative and cultural capital of the Ottoman Empire, the nations living in the Arab provinces of the Ottoman Empire made frequent visits to Istanbul to do their official business or to meet with state administrators. Arab travelers of the Ottoman period also organized trips to Istanbul for various tasks or negotiations. They described the positive and negative situations they encountered during these trips, their road routes, the historical and natural beauties of Istanbul in their travelogues. Istanbul has meant something different for every traveler, and every traveler has looked at Istanbul from a different perspective. This city, where travelers have been curious and organizing trips for centuries, has also influenced Arab travelers of the Ottoman period with its historical and natural beauties. The travelogues of some of these travelers of the Ottoman period like al-

* Bu makale, 7-9 Eylül 2022 tarihleri arasında düzenlenen III. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi'nde sunulmuş bildirinin yeniden düzenlenmiş metnidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim dalı, Bayburt/Türkiye, e-posta: iunalan@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3656-8832.

Metali'u'l-Bedriyya fi'l-Menazili'r Rumiyya of Bedruddin al-Gazzi, Al-Muhabbuddin al-Hamawi's Bevadi'd-Dumu'i'l-'Andemiyye bi-Vadi'd-Diyari'r-Rumiyye, Ali B. Muhammad Temgrüti's en Nefhatu'l-Miskiyye fi's-Sifâretit-Turkiyye, Muhammed Kibrî't Rihletu's-Şitâ ve's-Sayf, Kutbuddin Nehrevali's Al-Fevaidü's-Seniyye fi'r-Rihleti'l-Medeniyye ve'r-Rûmiyye, Muhammad Hafizuddin Al-Kudsi's İsfaru'l-Esfar and Ebkaru'l-Efkar, İbrahim b. Abdirrahman al-Hiyari's Tuhfetu'l-Udeba and Selvetu'l-Guraba and el-Âlûsî'nin Neşvetü's-Şemûl fi's-Seferi ilâ İslâmbûl, Neşvetu'l-Mudâm fi'l-'Avdi ilâ Dâri's-Selâm ve Garâibu'l-İğtirâb and Nüzhetü'l-Elbâb fi'z-Zehâbi ve'l-İkâmeti ve'l-İyâb contains various information about Istanbul. In this study, the impressions of these travelers about Istanbul from their trips to Istanbul, the events they experienced in Istanbul and Istanbul in these travelogues will be discussed.

Keywords: Ottoman Period, Istanbul, travelogue, traveler.

Giriş

Seyahat kelimesi “gitmek, meyletmek, suyun akıp gitmesi” anlamlarına gelen “seyh” (سَيح) kelimesinden türemiştir (Devellioğlu, 1993, s. 947). Arapça siyahat/seyahat kelimesi dışında “rihle”, “edebu'r-rihle” veya “edebu'r-rahelat” sözcükleri de seyahat manasında kullanılmaktadır (Mutçalı, 2012, s. 351-352; el-Mevâfi, 1995, 23-24). “رَحَلٌ – يَرْحَلُ” “رَحَلَةٌ (ج) رَحَلَاتٌ” fiilinden türeyen “رَحَلًا، رَحِيلًا، تَرْحَالًا، رَحْلَةً” gibi anlamlara gelmektedir (Karşlı, 2013, s. 302). Seyahatname ise seyyahların gezip gördükleri yerler hakkında çeşitli bilgiler verdikleri edebî türlerdir. Seyahatname, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te “bir seyyahın gezileri sırasında tuttuğu notları ve seyahat hatıralarını topladığı kitap” anlamıyla verilmiştir (Ayverdi, 2010, s. 1096). Türkçe Sözlük'te “bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser” olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 1955). Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-'Arabîyyeti'l-Mu'âsıra* adlı eserinde seyahatnameyi: “Müellifin gezip gördüğü çeşitli yerlere dair intibaları ile âdetlerini, yaşam tarzlarını anlattığı edebî eserler grubu” olarak tanımlamıştır (Ahmed Muhtâr Ömer, 2008, s. 74). Râgıb el-İsfahânî ise *el-Mufredât fi Garîbi'l-Kur'ân* adlı eserinde seyahatnameyi “yürümek, gitmek, yolculuk yapmak, ruhban hayatı yaşamak için gezip dolaşmak” manalarında kullanmıştır (el-İsfahânî, 1994, s. 347). Seyahat insanlık tarihi kadar eski bir eylemdir. İnsanoğlu yaratılışının gereği olarak ve birtakım ihtiyaçlarını karşılamak için bir yerden başka bir yere gitme ve seyahat etme eylemi içinde olmuştur. Zamanla seyahatlerin bir edebî esere nakledilmesi ve seyahatname türünün gelişmesiyle geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kurulmuştur (Fuad Kandil, 2002, s. 25).

Seyahatnamelerde seyyahlar gittikleri şehirlerin veya ülkelerin doğal ve tarihî güzelliklerinden sosyal, siyasi ve kültürel hayatlarından söz ederler. Bu bağlamda seyahatnamelerin çağlar aşarak günümüze ulaşan ve âdeta tarihe canlı şahitlik eden birer tarihî vesika olduğu söylenebilir.

Tarih boyunca doğulu ve batılı pek çok seyyah Türk topraklarına seyahatler düzenlemiştir. Bu seyahatlerin bir kısmı dinî, bir kısmı siyasî, bir kısmı ise ticarî seyahatlerdir. Hangi amaçla seyahat edilirse edilsin İstanbul, yüzyıllar boyunca birçok seyyahın ilgisini çekmiş ve uğrak bir mekânı hâline gelmiştir. Osmanlı döneminde de İstanbul'un Osmanlı başkenti olması, siyasi ve ilmî yönetimin merkezi hâline gelmesi seyyahların gözünde İstanbul'un önemini daha da artırmıştır. Bu dönemde çeşitli Arap ülkelerine mensup elçiler, seyyah, diplomat ve tüccarlar İstanbul'u ziyarete gelmişlerdir. Arap seyyahların, İstanbul'a seyahatler düzenlemesinin en önemli sebebi çeşitli konularda İstanbul yönetimine talepte bulunmak, devlet mercilerindeki yetkilerle ve ilim adamları ile görüşmektir (Demirayak, 2015, s. 454-455). Bu doğrultuda yapılan seyahatlerde bazı seyyahlar olumsuz durumlarla da karşılaşmışlardır. Hatta kimileri devlet yöneticilerinden bekledikleri itibarı göremediğini, İstanbul'daki sahte âlimler ve iş

bilmeyen memurlar sebebiyle kendilerinin hak etmediği durumlarla karşı karşıya kaldıklarını bildirmişlerdir. Diğer taraftan İstanbul bütün güzellikleriyle seyyahlarda hayranlık uyandıran bir şehirdir. Tarihî mekânları, mimarisi ve tabiatıyla bu şehir seyyahları tabiri caizse cezbetmiştir. İstanbul'a seyahatler düzenleyen meşhur seyyahlar ve onların eserlerine şunlar örnek verilebilir:

1. Ebu'l-Berekât Bedruddîn el-Gazzî (ö.984/1577) – *el-Metâli'u'l-Bedriyye fi'l-Menâzili'r-Rûmiyye* (el-Gazzî, 2004).

2. Muhammed b. Ahmed Sekîler (ö.987/1579) – *Zubdetu'l-Âsar fî mâ Vaka'a li-Câmi'ih mine'l-Esfâr* (Ünalın, 2021, s. 39).

3. Kutbuddîn Nehrevâlî el-Mekkî (ö.990/1582) – *el-Berku'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî ve el-Fevâidu's-Seniyye fi'r-Rihleti'l-Medeniyye ve'r-Rûmiyye* (Sapan, 2018, s. 303).

4. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Temgrûtî (ö.1002/1594) – *en-Nefhatu'l-Miskiyye fi's-Sefâreti't-Turkiyye* (Ali Temgrutî, 2007).

5. Ahmed b. Muhammed el-Hafacî (ö.1069/1659) – *Reyhânetu'l-Elibbâ ve Zehrâtu'l-Hayâti'd-Dunyâ* (el Hafâcî, 1967).

6. Muhammed Hâfızuddîn el-Kudsî (ö.1013/1604) – *İsfâru'l-Esfâr ve Ebkâru'l-Efkâr* (Elger, 2015, s. 298).

7. Muhibbuddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Takiyyuddîn el-Hamevî (ö.1016/1608) *Bevâdî'd-Dumû'i'l-'Andemiyye bi-Vâdî'd-Diyâri'r-Rûmiyye* (Sapan, 2018, s. 306) ve *Hâdî'l-Ez'ânî'n-Necdiyye ilâ'd-Diyâri'l-Mısriyye* (el-Hamevî, 1993).

8. Muhammed b. Abdillâh el-Mevlevî (Kibrît) (ö.1070/1660) – *Rihletu's-Şitâ ve's-Sayf* (Muhammed Kibrît, 1965).

9. İbrâhîm b. Abdirrahmân el-Hiyârî (ö.1083/1672) – *Tuhfetu'l-Udebâ ve Selvetu'l-Gurabâ* (İbrahim el-Hiyârî, 1979).

10. Mustafa Muhammed el-Latifî el-Hamevî (ö.1122/1711) – *Siyâha* (Elger, 2015, s. 300).

11. Mustafa el-Bekrî (ö.1162/1749) – *Nefhu Nesâimi'l-Eshâr bi-Fethi Cesâimi'l-Esmâr* (Muslu, 2005, s. 56-59).

12. Tâhâ b. Yahyâ el-Kurdî (ö.1205/1790) – *Rihle* (Elger, 2015, s. 300).

13. İbn Osman Muhammed b. Abdilvahhâb el-Miknâsî (ö.1213/1799) – *İhrâzu'l-Mu'allâ ve'r-Rakib fî Hacci Beytillâhi'l-Haram ve Ziyâreti'l-Kudsi's-Şerif ve'l-Halîl ve't-Teberruk bi-Kabri'l-Habîb* (İbrâhîm Harekât, 1999, s. 238).

14. Ebu'l-Kasım ez-Zeyyanî (ö.1248/1833) – *et-Tercumânu'l-Kubrâ fî Ahbâri'l-Ma'mûr Berren ve Bahran* (ez-Zeyyanî, 1967).

15. Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî (ö. 1270/1854) - *Neşvetü's-Şemûl fi's-Seferi ilâ İslâmbûl* (el-Âlûsî, 1876), *Neşvetu'l-Mudâm fi'l-'Avdi ilâ Dâri's-Selâm* (el-Âlûsî, 1876), *Garâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb fi'z-Zehâbi ve'l-İkâmeti ve'l-İyâb* (el-Âlûsî, 1909).

Söz konusu bu yazarların bir kısmı İstanbul'a elçi olarak görevlendirilmiştir. Bir kısmı ise kadı, hâkim vb. görevlerle devlet işlerinden sorumlu kişilerdir. Bunlar sorumlu oldukları işlerle ve vazifelendirildikleri görevlerle ilgili taleplerini iletmek için İstanbul'u ziyaret etmişlerdir. Bu yazarlardan bazıları Osmanlı dönemi İstanbul'unu ve yönetimini eleştirel bir dille anlatmışlar, devletin çeşitli kurumlarındaki bazı kişilerin işlerini laikiyle yerine getirmediğinden şikâyet etmişlerdir. O dönemlerde İstanbul'un ilim ve kültür

merkezi hâline gelmesi, seyyahları İstanbul seyahatine iten bir başka sebeptir. İstanbul'a seyahat eden seyyahlar buradaki âlimlerle görüşmüşler, onlardan ders ve icazet almışlardır. Bazı seyyahlar da İstanbul'un tarihî ve doğal güzelliklerinden kendilerini alamamışlar ve seyahatnamelerinde bunlardan uzunca söz etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı dönemi Arap seyyahları arasında İstanbul'a seyahatte bulunup bu seyahati hakkında ayrıntılı bilgiler vermeyen seyyahlar da söz konusudur. Örneğin Abdulganî en-Nâblusî, henüz yirmi beş yaşındayken İstanbul'a seyahat yapmış fakat bu İstanbul seyahatini kaleme almamıştır (Uysal, 2019, s. 17).

Mustafa Muhammed el-Latifî de İstanbul'a gelip bir gün kaldığını belirtir ve başka ayrıntıya yer vermez. Benzer şekilde Tâhâ b. Yahyâ el-Kurdî de bir sene İstanbul'da kalır fakat İstanbul hakkında herhangi bir bilgi vermez (Elger, 2015, s. 300).

Ebu's-Senâ' Şihâbuddîn el-Âlûsî, 1851 yılında İstanbul'a gelmiş ve yaklaşık iki yıla yakın bir süre burada kalarak izlenimlerini *Neşvetü's-Şemûl fi's-Seferi ilâ İslâmbûl*, *Neşvetü'l-Mudâm fi'l-'Avdi ilâ Dâri's-Selâm* ve *Garâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb fi'z-Zehâbi ve'l-İkâmeti ve'l-İyâb* isimli seyahatnamelerine aktarmıştır. *Neşvetü's-Şemûl fi's-Seferi ilâ İslâmbûl* adlı eserini Bağdat'tan İstanbul'a olan yolculuğu esnasında, *Neşvetü'l-Mudâm fi'l-'Avdi ilâ Dâri's-Selâm*'ı, İstanbul'dan Bağdat'a dönerken *Garâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb fi'z-Zehâbi ve'l-İkâmeti ve'l-İyâb* adlı seyahatnamesini de Bağdat'ta yazmıştır. Bağdat'tan İstanbul'a olan yolculuğunda Musul, Cizre, Diyarbakır, Erzurum, Tokat vb. şehirlere de uğramıştır (Şaban, 2011, s. 75). Bu çalışmada İstanbul'u anlatan Arap seyyahların, seyahatnamelerinden yola çıkarak Osmanlı dönemi İstanbul'u beş ana başlık altında incelenmiştir. Bazı seyyahların seyahat kitapları temin edilip doğrudan ilk kaynaklara yer verilmiştir. Bazı seyahatnamelerde de konuyla ilgili bölümler çeşitli kaynaklardan yararlanılarak ortaya konulmuştur.

1. İstanbul'un Doğal Güzellikleri

Bedruddîn el-Gazzî, İstanbul'daki devlet makamına olan taleplerini iletmek ve arzulanacağı işle ilgili isteklerini bildirmek için İstanbul'a seyahatte bulunmuştur. Bu seyahati esnasında çok sayıda Türk şehrini ziyaret etmiş ve bunlardan bazıları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹ Bu seyahatini çok iyi değerlendiren el-Gazzî, İstanbul'un tabiat güzelliklerini de gezmeyi ihmal etmemiştir. Bu konudaki izlenimlerini *el-Metâli'u'l-Bedriyye fi'l-Menâzili'r-Rûmiyye* adlı eserinde uzun uzun anlatmıştır. el-Gazzî, o dönemde İstanbul'un Türk şehirlerinin merkezi (şehirlerin anası) ve Türk hükümdarlarının payitahtı olduğunu belirtmiştir. Ona göre İstanbul, feleğin devran noktası ve ikbalin kaynağıdır, insanın kaderini değiştiren bir şehirdir. Ayrıca bu büyük şehir ulemanın ve devlet erkanının bir araya geldiği, ilim ve irfanda öncü olan, dilek ve arzuların bildirilip neticelendirildiği ve saadet güneşinin doğduğu bir saltanat merkezidir (el-Gazzî, 2004, s. 121). Ayrıca el-Gazzî İstanbul'u, "elde edilen fesat ve küfür kaynağı olan şehirlerin en büyüğü ve güzeli" olarak vasıflandırmıştır (Ekrem Kâmil, 1937, s. 50).

Seyyah, seyahatnamesinde İstanbul'un semtlerinden söz etmiş ve buraların güzelliklerine duyduğu hayranlığı dile getirmiştir. Ona göre Üsküdar yetişmiş ağaçları ve zengin asmaları olan ferah, aydınlık ve hoş bir şehirdir. Havaası ılımandır. Çeşit çeşit meyvelerin yetiştiği bahçeleri ve halıyı andıran zümrüt çayırıları vardır (el-Gazzî, 2004, s. 117-118).

¹ Bedruddîn el-Gazzî Şam'dan ayrıldıktan sonra Hama, Halep, Adana, Konya, Akşehir, Karahisar, Yenice, İznik, Gebze ve Üsküdar başta olmak üzere birçok beldeyi dolaşarak İstanbul'a seyahatini gerçekleştirmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bedruddîn el-Gazzî, *el-Metâli'u'l-Bedriyye fi'l-Menâzili'r-Rûmiyye*, Dârü's-Suveydî lin-Neşr ve't-Tevzî', Ebu Dabi, 2004, s. 23-320.

Yağmurlu bir havada Kartal'a vardığından söz eden el-Gazzî, burasının bir sahil kasabası olduğunu bildirmiştir. Öyle ki zaman zaman deniz dalgalarının duvarlara ve evlere kadar ulaştığını söylemiştir. Seyyah, Kartal'ı çok güzel ve şen bulmuş halkının ise büyük çoğunluğunun Hristiyan olduğunu belirtmiştir. Burada yolcular için bir han, hana yakın tatlı suyu olan bir pınar, pınarın arkasında bir çiftlik ve çok sayıda bağ ve bahçe vardır. Ayrıca burası balık bakımından da oldukça zengindir (el-Gazzî, 2004, s. 258).

el-Gazzî İstanbul'un tabiat güzellikleriyle ilgili genel olarak İstanbul'un, İstanbul Boğazı manzaralı güzel camilerinden, geniş imarethanelerinden, harikulade çarşılarından, tarihî han ve hamamlarından da bahsetmiştir. Yaptığı betimlemelerinden sonra Üsküdar'dan İstanbul'a kayık veya sandallarla geçileceğini bildirmiş ve kendisi de bir sandal tutarak boğazı geçmiştir (el-Gazzî, 2004, s. 117-118).

Bir elçi olarak İstanbul'a görevlendirilen et-Temgrûtî, görev için yaptığı seyahatlerde gördüklerini² *en-Nefhatu'l-Miskiyye fi's-Sefâreti't-Turkiyye* isimli seyahat kitabında anlatmıştır (Gözütok Tamdoğan, 2022, s. 93-96). et-Temgrûtî İstanbul'u Müslümanların yaşadığı kusursuz bir şehir olarak nitelendirmiş, çeşitli semt isimlerini zikretmiş ve neredeyse bütün semtlerin taşlarla döşenmiş olduğunu söylemiştir. İstanbul'da kendileri için tahsis edilen sarayın; oldukça büyük olduğunu, çevresinde bol miktarda ağaç ve çeşitli hayvanlar bulunduğunu belirtmiştir (et-Temgrûtî, 2007, s. 122).

Medine'deki medreselerin birinde müderrislik yapan İbrâhîm b. Abdîrahmân el-Hiyârî, haksız yere görevinden alınmasını Osmanlı yönetimine bildirmek ve bu konudaki teessürlerini iletmek için 1669 yılında İstanbul'a bir seyahat düzenlemiştir.³ 1 yıl 9 ay 17 gün süren seyahati neticesinde *Tuhfetu'l-Udebâ ve Selvetu'l-Gurabâ* isimli eserini yazmıştır. Yazar, eserin büyük bir bölümünü İstanbul'a ayırmış ve İstanbul'u çok yönlü bir şekilde ele almıştır. İstanbul'a iki kez gitmiş; ilk gittiğinde on gün, ikinci gittiğinde ise sekiz ay, yirmi dört gün İstanbul'da kalmıştır (Türkhan, 2021, s. 73).

el-Hiyârî, ilk girdiği andan itibaren İstanbul'a büyük bir hayranlık duymaya başlar ve eserinde de bu hayranlığı gizleyemez. Şehre deniz yoluyla girdiğini belirten el-Hiyârî bir taraftan İstanbul'a sağ salım ulaşmanın endişesini yaşarken diğer taraftan da ona kavuşmanın heyecanını taşımaktadır. Şehrin girişinde gördüğü sultanın sarayı ve devrin ileri gelenlerinin binaları onda büyük bir hayranlık uyandırmıştır (el-Hiyârî, C.1, 1979, s. 239-240, akt. Türkhan, 2021, s. 76). Ayrıca seyyah; Üsküdar, Boğaziçi, Beşiktaş gibi İstanbul'un meşhur semtlerinin güzelliklerinden, kayık sefalarından ve bahçelerde yaptığı gezintilerden söz etmiştir. Bu güzelliklere kendini o kadar çok kaptırmıştır ki gezintiler sonrasında beyitler söylemekten kendini alamamıştır (el-Hiyârî, C.1, 1979, s. 58-61, akt. Türkhan, 2021, s. 90-91).

IV. Murad döneminin İstanbul'unu, *Rihletu's-Şitâ ve's-Sayf* adlı eserinde, edebî bir üslupla anlatan Muhammed Kibrît, eserinde İstanbul'un doğal ve tarihî güzelliklerinden söz etmiştir. Muhammed Kibrît, yolculuğuna Medine-i Münevver'e başlamış çok sayıda İslam şehrini⁴ ziyaret ederek İstanbul'a ulaşmıştır (Ünalın, 2021, s. 97-98).

² et-Temgrûtî, Fas'tan ayrıldıktan sonra Cezâyir, Becaye, Büne, Tunus, Sûse, Mehdiyye, Safakos, Kabis, Cerbe Adası ve Trablusgarp gibi şehir ve beldelerden sonra İstanbul'a ulaşmıştır. Buralarla ilgili ayr. bilgi için; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Ali Temgrûtî, *en-Nefhatu'l-Miskiyye fi's-Sefâreti't-Turkiyye*, Tah. Muhammed es-Salihi, Dâru's-Suveydi, Ebu Dabi, 2007, s. 35-105.

³ İbrahim el-Hiyârî, bu seyahatinde Şam, Antakya, Adana, Ulukışla, Ereğli, Konya, Akşehir, Eskişehir, İznik, Gebze, Pendik, Kartal, Üsküdar, Silivri, Tekirdağ, Keşan, Yenişehir, Medine ve Kahire gibi şehirlere ziyarette bulunmuştur. Bu güzergahla ilgili ayr. bilgi için; İbrahim el-Hiyârî, *Tuhfetu'l-Udebâ ve Selvetu'l-Gurabâ*, Tah. Racâ' Mahmûd es-Sâmerâî, Dâru'r-Reşîd li'n-Neşr, Dâru'l-Hurriye li't-tibâ'a, Bağdat, 1979.

⁴ Muhammed Kibrît seyahati boyunca Mısır, Kahire, İskenderiye, İstanbul, Eskişehir, İskenderun, İznik, Halep, Humus, Dımaşk şehirlerini ziyaret etmiştir. Konuyla ilgili ayr. bilgi için Muhammed Kibrît, *Rihletu's-*

Muhammed Kibrî'tin bu seyahatindeki amaçlardan biri de çeşitli menzilleri, pınarları ve tarihî yapıları görmektir (Muhammed Kibrî't, 1965, s. 4). el-Gazzî ve el-Hıyârî gibi o da Üsküdar'dan söz etmiştir. Ona göre Üsküdar çok sayıda sokağı, camileri, parlak medreseleri ve yüksek binaları olan büyük bir beldedir (Muhammed Kibrî't, 1965, s. 187).

Fas-Cezayir sınır ihlalleriyle ilgili meseleyi görüşmek için 1785 yılında İstanbul'a giden el-Miknâsî, bu seyahatinde Dımaşk, Hicaz, Kudüs, Kıbrıs, Tunus, Cezayir gibi ülkelere de seyahatte bulunmuştur (İbrâhim Harekât, 1999, s. 238). Bu seyahatindeki izlenimleri *İhrâzu'l-Mu'allâ ve'r-Rakib fî Hacci Beytillâhi'l-Haram ve Ziyâreti'l-Kudsi's-Şerif ve'l-Halîl ve't-Teberruk bi-Kabri'l-Habîb* isimli seyahatnamesinde anlatmıştır. el-Miknâsî, İstanbul halkını eleştirirken, İstanbul'un güzelliklerini söylemeyi de ihmal etmemiş ve Kağthane Deresi'nde kayıklara binerek eğlendiğinden bahsetmiştir (Elger, 2015, s. 302).

2. Osmanlı Dönemi İstanbul'unda Dinî ve İlmî Hayat

1453'te Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'u fethetmesiyle Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul; aynı zamanda Osmanlı'nın en önemli ilim ve kültür merkezi hâline gelmiştir. Osmanlı döneminde, İstanbul'da çok sayıda âlim ve din adamı yetişmiştir. Bu ilim merkezini ziyaret etmek ve o dönem İstanbul'unda yetişen âlimlerden istifade etmek isteyenler, İstanbul'a bir dizi seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin himayesi altındaki Arap ülkelerinden gelen seyyahlar da bu amaçla İstanbul'a ziyaretlerde bulunmuşlardır. Bu seyyahların bir kısmı İstanbul'da yeni âlimlerle ve ilim adamlarıyla tanışıp görüşürken bir kısmı ne yazık ki bu amacına ulaşamamış, karşılaştığı yanlış kişiler ve gördükleri kötü muameleler sebebiyle İstanbul hakkında olumsuz bir kaniya sahip olmuşlardır. Söz konusu bu seyyahlardan biri de Muhammed Kibrî'ttir. Muhammed Kibrî'tin İstanbul'a seyahat etmesinin sebeplerinden biri şerefli sultanın kapısına yönelmek, yüce hâkâni devletinin erkânını ve efendilerini görüp onlardan faydalanmaktır (Ünal, 2021, s. 95). Ne yazık ki Muhammed Kibrî't bu manada aradığını tam olarak bulamamıştır. 1630 yılında yaptığı İstanbul seyahatiyle devletin yüksek mercilerinden birinin desteğini göreceğini düşünmüştür fakat düşündüğü gibi olmamış arzulanmış ilgi ve itibarı görmemiştir. Bu durumu da şiirden ve edebiyattan anlamayan, zevksiz ve bilgisiz kişilere bağlamıştır. Büyük bir hayal kırılığına uğrayan seyyah, İstanbul'a geldiği için kendisini de suçlamıştır. Muhammed Kibrî'tin gözünde İstanbul, "zamanın tahrip edici etkilerinin rahatlıkla gözlemlenebileceği bir tiyatrodur." (Elger, 2015, s. 298). Onun şu sözleri bu düşüncesini açıkça ortaya koymaktadır:

"Onu ziyaret etmeye niyet etmişim fakat onun şerefli eşliğinin önünde toplanmış nice kadıların ve mevki isteyenlerin olduğu bir kalabalık gördüm. Her tür kumaştan şalvarlar giyinmişler, kaftanlarının biçimlerine büyüklük sevdasını (kibirliklerini) üflemişlerdi. Ben de içeri girmek istedim fakat bana izin verilmedi. Kendi gözümde küçük düşmüştüm ve kendi kendime; açgözlülüğün bedelleri budur, özellikle de şansın yaver gitmezse..." (Muhammed Kibrî't, 1965, s. 156). Bu sözlerle İstanbul'daki birçok kişinin gerçek değerinin anlaşılamayacak kadar değersiz olduğunu ortaya koyan Muhammed Kibrî't, bir taraftan bu kişileri eleştirirken bir taraftan da o ortamda bulunduğu için kendini yermektedir.

el-Gazzî, İstanbul seyahatiyle İstanbul'un ilmi zenginliğinden istifade etmeyi, çeşitli âlimlerle bir araya gelmeyi arzulamıştır. İstanbul seyahati el-Gazzî için âdeta ilmî bir yolculuktur çünkü seyyah her fırsatta âlimlerle bir araya gelerek çeşitli konularda istişare etmiştir. el-Gazzî bu doğrultuda İstanbul'da Hâcî Çelebî Abdurrahîm b. Alî b. el-

Şitâ ve's-Sayf, Tah. Muhammed Sa'id et-Tantâvî, el-Mektebe el-İslâmî lî't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Beyrut, 1965, s. 37-247.

Müeyyed'i ve Dimaşk hâkimi el-Vezîr İyâs Paşa'yı ziyaret etmiştir. İyâs Paşa vefat edene kadar onun yanında kalmıştır, onunla ilmî toplantılar gerçekleştirmiştir. Bir görüşmelerinde de el-Gazzî, İyâs Paşa'ya İbnu'l-Bevvâb hatlı bir Mushaf-ı Şerif ve Kasîdetü'l-Bürde hediye etmiştir (el-Gazzî, 2004, s. 130-133). Ayrıca el-Gazzî, İstanbul'da kendisine icazet veren ve ilim aldığı sayısız âlimle bir araya gelmiştir. Bunu da şöyle ifade etmiştir: "Orada ve oranın dışında zamanın emsallerini vermediği, örnek olarak gösterilecek âlimler ve müctehid imamlara yetiştim. Hepsi kendileriyle ilgili olan, bilgisi oldukları alanlarda ve icazet vermeleri kendilerine izin verilen hususlarda bana icazet verdiler" demiştir (el-Gazzî, 2004, s. 201). Seyyah bazı âlimlerin isimlerini de bizzat zikretmiştir. Örneğin, Fazıl Mevlânâ es-Seyyid Abdürrahim hakkında bilgi verirken kardeş gibi olduklarından, orada kaldığı süre zarfında birbirlerine gidip geldiklerinden ve ilmi olarak ondan çok fazla istifade ettiğinden söz etmiştir. Aynı şekilde el-Abbâsî'den de söz etmiştir. Onun evinde bir müddet konuk olduklarından, bu süre zarfında onun bir eserini okuduklarından ve onunla ilmi sohbetlerde bulduklarından bahsetmiştir (el-Gazzî, 2004, s. 126-128).

Muhibbuddîn el-Hamevî de göreviyle ilgili birtakım sorunları çözmek ve çeşitli taleplerde bulunmak için İstanbul'a seyahat etmiştir. Birtakım haksızlıklara uğradığını düşünen el-Hamevî, kadılık görevini yeniden almak için İstanbul'daki bazı bürokratlarla görüşmek istemiştir. Seyahatname boyunca kadı ve çeşitli üst düzey yetkililere methiyeler düzmüştür. Önce işi beklediği gibi olmamış ve aylarca sürmüştür. Daha sonra isteklerine kavuşan Muhibbuddîn el-Hamevî, seyahatini tamamlayarak memleketine dönmüştür (Ünal, 2021, s. 122). Seyahatnamesinde genellikle kadılar ve kadılarla ilgili görüşleri yer almaktadır (Sapan, 2018, s. 308). Ayrıca seyahati boyunca çok sayıda âlim ve din adamıyla görüşmüştür (el-Hamevî, 1993, s. 27-109).

Elçi olarak görevlendirilen ve bu nedenle de İstanbul'a siyasi seyahatler düzenleyen Kutbuddîn Nehrevâlî el-Mekkî, 1558'de tamamladığı ikinci yolcuğunu kaleme almıştır. Osmanlı yönetimi içinde önemli bir yeri olan seyyah, İstanbul'da kaldığı altmış beş günlük süre zarfında çok sayıda âlimle görüşmüş bir kısımdan ders ve icazet almıştır (Küçükaşçı, 2013, s. 82-85). Ayrıca o, daha çok İstanbul'da muhatap olduğu vezirlerden, devlet adamlarından ve müftülerden söz etmiş tanışıp görüştüğü bazı âlimleri övgüyle zikretmiştir (Elger, 2015, s. 296). Bu âlimlerden Sinan Efendi hakkında şunları söylemiştir: "Bugünlerde Rumeli kadı askeri Sinan Efendi ile de görüştim. Evvelden beri kendisi ile tanışıklığımız olan bu zat Türk âlimlerinin büyüklerindedir... 896/1490 yılında doğduğunu söyleyen bu zat bana, bütün müellefatını okutmak üzere icazet verdi." demiştir (Ekrem Kâmil, 1937, s. 77).

el-Kudsi seyahatnamesinde İstanbul'daki âlimlerden söz ederken onların Osmanlı yönetiminde yer almak için çevirdiği entrikalara yer vermiştir. Hatta bazı kişilerin kendisini saf dışı bırakmak için ona karşı İstanbul'u kötülediklerini de belirtmiştir (Elger, 2015, s. 298).

3. Osmanlı Dönemi İstanbul'unda Ticari Faaliyetler

et-Temgrûti, seyahatnamesinde İstanbul'un bir ticaret merkezi olduğundan, çeşitli ülkelerden İstanbul'a ürün ithal edildiğinden ve bu ürünlerin İstanbul'daki pazarlarda satıldığından söz etmiştir. Ayrıca limanda küçük ticaret gemilerinin bulunduğunu, bunlarla çeşitli yerlere yük taşındığını bildirmiştir (et-Temgrûti, 2007, s. 110-113).

el-Hıyârî de İstanbul'daki deniz ticaretinden, limanların İstanbul ticareti açısından öneminden bahsetmiştir (Türkhan, 2021, s. 82-83). İstanbul'a elçi olarak gönderilen Ebu'l-Kasım ez-Zeyyanî, Osmanlı sanayi ve ticari faaliyetleriyle yakından ilgilendiği için et-

Tercumânu'l-Kubrâ fî Ahbâri'l-Ma'mûr Berren ve Bahran' da darphane, cam atölyesi, mimari ve matematik üzerine eğitim veren yerleri zikretmiştir (Elger, 2015, s. 304).

4. İstanbul'un Tarihî Geçmişi ve Yapıları

İstanbul, tabiat güzellikleri yanında tarihî güzellikleri ve yapıları ile de seyyahların ilgisini çekmiştir. İstanbul'un camileri, külliyesi, medreseleri, han ve hamamları seyahatnamelere konu olmuştur. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'in fethiyle Türklerin hâkimiyetine geçen İstanbul'un, yaşadığı tarihî süreç ve Hristiyan şehirden Müslüman bir şehir olma yolundaki serüveni Arap seyyahları etkilemiştir.

Yolculuğuna Hama Şehri'nden başlayan Muhibbuddîn el-Hamevî, 1574'te İstanbul'a ulaşmıştır. Üç sene kadar İstanbul'da kalan seyyah burada tarihî olaylara da şahit olmuştur. Muhibbuddîn el-Hamevî'nin seyahatnamesindeki konulardan biri de İstanbul'da bulunduğu süre zarfında karşılaştığı tarihî olaylardır. 1574'te Topkapı Sarayı'nda yaşanan Kiler yangınından ve müthiş İstanbul soğuşundan söz etmiştir. Şeyhülislam Ebüssüüd Efendî'nin vefatından yaklaşık iki hafta önce 17 Reb'ülevvel 982/6 Temmuz 1574 senesi sabah kuşluk vaktinde sarayın kilerinde büyük bir yangın çıkmış ve ikindiye kadar sürmüştür. Bu yangında kilerdeki yağ, pirinç, şeker gibi tüm erzaklar; çiniler, tabaklar ve her türlü malzeme kül olmuştur. el-Hamevî bu yangını padişahın ölümüne delil saymıştır. Ayrıca el-Hamevî, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında kimin terfi ettiğini, kimin görevinden alındığını ve kimin vefat ettiğini seyahatnamesinde ifade etmiştir. Şeyhülislam Ebüssüüd Efendî'nin cenaze törenine ve II. Selim'in ölümüne şahitlik eden el-Hamevî, III. Murat'ın tahta çıkmasından sonra devlet yönetiminde yaptığı birtakım değişikliklerden de söz etmiştir (Sapan, 2018, s. 311-313).

Bir başka yangın hadisesi de et-Temgrûtî'nin İstanbul seyahati esnasında yaşanmıştır. 22 Cemâziyelevvel 997'de yani /8 Nisan 1589'da İstanbul'da büyük bir yangın felaketi meydana gelmiştir. 1589 Beylerbeyi Vakası olarak tarihe geçen bu yangında çeşitli yapılar zarar görmüştür. et-Temgrûtî bu yangında çok sayıda hanın, hamamın, odanın, dükkanın, cami ve mescidin yandığını bildirmiştir. Ayrıca daha çok Yahudilerin dükkanlarının ve yapılarının zarar gördüğünü belirtmiştir (et-Temgrûtî, 2007, s. 117).

Muhammed Hâfızuddîn el-Kudsî, *İsfâru'l-Esfâr ve Ebkâru'l-Efkâr* isimli seyahatnamesinde o dönemde yaşanan meşhur İstanbul yangınından ve İskenderiye'den İstanbul'a giderken bizzat kendi yaşadığı deniz kazasından da bahsetmiştir (Elger, 2015, s. 298).

el-Gazzî seyahatnamesinde İstanbul'un fethi ve tarihî geçmişiyle ilgili ayrıntılı bir bilgi vermiştir. Onun bildirdiği üzere İstanbul, Türk Devleti'nin başkenti ve padişahlığın merkezidir. Türk şehirlerinin en büyüğü, en görkemlisi ve en güçlüsüdür. Burası ilim ve irfan pınarıdır. Devlet büyüklerinin toplanma ve saltanat merkezi, dilek ve isteklerin bildirilip sonuçlandırıldığı yerdir. Ayrıca seyyah İstanbul'u baht ve talihin çıkış merkezi olarak görmüştür. Burası aynı zamanda bir ilim yuvasıdır. Farklı bölgelerden gelen en iyi âlimler İstanbul'da buluşup bir araya gelir ve her rütbeden en iyi askerler burada yetişir. Bedruddîn el-Gazzî İstanbul'u feleğin devran merkezi olarak nitelendirmiş ve mutluluk güneşinin doğup yayıldığı yer olarak görmüştür (el-Gazzî, 2004, s. 120-134). Seyyah, İstanbul'da bulunduğu esnada Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları Mustafa, Selim ve Mehmet'in sünnet şenliklerine tesadüf eder ve şenlik sebebiyle devlet işlerinin ertelendiğini belirtir (el-Gazzî, 2004, s. 129).

el-Gazzî, İstanbul'un tarihî geçmişinden söz ederken İstanbul'un fethiyle ilgili olarak da şunları söylemiştir:

“Asırlarca İstanbul’da hüküm süren Doğu Roma İmparatorluğu (Bizanslılar), (koca, haşmetli) Fatih Sultan Mehmet’in heybeti/azameti önünde eğilmiş ve süngülerini parlatan Müslümanlar tekbir ve dualarla şehre girmişlerdir. Bu şekilde İstanbul, Müslüman Türk kuvvetlerinin hâkimiyeti altına girmiştir. Fetihden hemen sonra kiliseler camiye çevrilmiş, kilise çanları susturularak minarelerde ezan sesleri yükselmiştir. İncil’in yerini Kur’ân-ı Kerim, papazın yerini Müslüman ilim adamları almıştır. Hristiyanlık bertaraf edilerek İslam güneşi İstanbul’da doğmuş ve İslâmiyet orada hâkim olmuştur. Ayrıca İstanbul’da yeni medreseler, camiler ve imaretler inşa edilmiştir.” (el-Gazzî, 2004, s. 121-123). el-Gazzî’nin de ifade ettiği üzere İstanbul’un fethi yalnızca Türk İslam tarihi bakımından değil, dünya tarihi açısından da oldukça önemlidir.

el-Gazzî’nin anlatımına benzer bir anlatım el-Âlûsî’nin *Garâibu’l-İğtirâb ve Nüzhetü’l-Elbâb fi’z-Zehâbi ve’l-İkâmeti ve’l-İyâb* isimli seyahatnamesinde de yer almaktadır. Söz konusu seyahatnamede el-Âlûsî Hz. Peygamber’in İstanbul’un fethiyle ilgili bir hadisini paylaşarak şehrin fethiyle ilgili kısa bir bilgi vermiştir. Seyyah, İstanbul’u fethetmeye teşebbüs eden ilk kişinin Yezid b. Muaviye olduğunu bildirmiş fakat Allah’ın bu büyük fethi Fatih Sultan Mehmet’e nasip ettiğini söylemiştir (el-Âlûsî, 1909, s. 112, akt. Şaban, 2011, s.83).

Bedruddîn el-Gazzî seyahatinde Ayasofya’ya büyük bir hayranlık duyar. İnce süslemeleri ve kendine mahsus güzelliğiyle Ayasofya’yı bir tarih abidesi olarak görür. Ona göre Ayasofya’nın geometrik şekildeki basık kubbesi, kubbenin yanındaki ay, güneş ve yıldız tasvirleri kişiyi hayrete düşürecek derecede güzeldir. Bunlara rağmen Ayasofya’daki tahrip olmuş yapılar karşısında büyük üzüntü duyar. “Küçük Ayasofya” olarak adlandırılan başka bir camiden söz eder ve buradaki güzel süslemelerin Ayasofya ile karşılaştırılamayacağını belirtir (el-Gazzî, 2004, s. 123-124).

Bedruddîn el-Gazzî Ayasofya’nın yanı sıra İstanbul’daki başka tarihî yapılardan da söz etmiştir. Bunlardan biri de Fatih Camisi ve külliyesidir. Bu cami, Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış, inşasına 1463’te başlanıp 1470’te tamamlanmıştır. Fatih külliyesi en büyük müderrislerin bir araya geldiği bir yerdir. Sahn-ı Semân medresesi bu külliyenin en önemli bölümlerinden biridir. el-Gazzî bu külliyenin imaretinde bir süre kalmıştır. Onun belirttiğine göre imaret âlimlere, fakirlere, yolculara sabah, akşam yemek pişirilen bir yerdir. Burada her çeşit yemek bulunur ve bol miktardadır. Külliye içinde cuma namazının da eda edildiği büyük bir cami vardır. Ayrıca külliyenin içinde mâristan olarak adlandırılan, çok sayıda odası bulunan ve hastalar için hazırlanmış yatakhanelen oluşun bir bölüm bulunur. Burada tıbbî usule uygun olarak yapılan macun kıvamında ilaçlar, ıtriyat ile zenginleştirilmiş hoş kokulu şuruplar hazırlanır. Burada hastalara uzman hekimlerin ve işinin ehli hasta bakıcıların gözetiminde bir tedavi uygulanır. Ayrıca Fatih külliyesinde koyundan kuş etine varıncaya kadar bir kişinin ihtiyaç duyabileceği her şey mevcuttur. Külliyenin yatak ve yorganları oldukça temiz ve intizamlıdır. el-Gazzî külliyenin altın yaldızlarla ve çeşitli süslemelerle bezenmiş mükemmel bir şaheser olduğunu ifade ederek külliyenin mimarisine duyduğu hayranlığı belirtmiştir (el-Gazzî, 2004, s. 121-123). Bu cümlelerden anlaşılacağı üzere başta Ayasofya olmak üzere İstanbul’daki bazı tarihî mekânlar, Bedruddîn el-Gazzî’nin ilgisini çekmiştir. Ayrıca yazar, İstanbul’un fethiyle ilgili olarak da uzunca bir bilgi vermiştir. Bu durum İstanbul’un fethinin Araplar arasındaki yerini ortaya koyması açısından son derece önemlidir.

Muhammed Kibrî de İstanbul’un fethine ve Ayasofya’ya dair şu bilgileri vermiştir: “Osmanlı ailesinden Konstantiniyye’yi mülk olarak ilk elde eden Fatih Sultan Muhammed Han’dır. Oraya gemileri karadan ve denizden sürmüştür. Orayı elli gecede sıkı kuşatma ile elde etmiş ve fetih 857/1453 senesinde gerçekleşmiştir. Fatih Sultan

Mehmet Cuma namazını İstanbul'un en büyük kilisesi olan Ayasofya'da kılmıştır. Ayrıca "öyle bir kubbesi var ki pürüzsüz göğe değişiyor, yan kuleleri âdetâ birer yörünge ve kapılarının çivileri de pürüzsüz göğün birer yıldızı gibi..." sözleriyle Ayasofya'ya olan hayranlığını dile getirmiştir (Muhammed Kibrît, 1965, s. 167).

Diğer seyyahlar gibi et-Temgrûti de seyahatnamesinde Ayasofya'dan söz etmiştir. Ayasofya'yı şehrin en büyük camisi, dünyanın en ilginç ve haşmetli yapısı olarak zikretmiştir. Ayrıca padişahın saray kapısının orada yer aldığını söylemiştir. Seyyah Ayasofya'nın tarihinden, fiziki yapısından ve İslam dinî için öneminden bahsetmiştir. et-Temgrûti'nin verdiği bilgilere göre önceleri büyük bir kilise olan Ayasofya, Konstantin adlı bir kral tarafından yaptırılmıştır. Bir başka rivayete göre de Ayasofya, Hz. Süleyman'ın halasının oğlu Âsaf b. Berahyâ tarafından inşa ettirilmiştir. Ayrıca seyyah Ayasofya'nın mermer ve süslü sütunlarla kaplı olduğunu, mescidin içinin çeşitli desenlerle ve nakışlarla süslendiğini belirtmiştir. et-Temgrûti'nin bildirdiğine göre burada çok sayıda altın ve camdan yapılmış kandiller yer alır. Tepesinde süslü bir kubbe bulunur. Mihrap mermerden yapılmış olup kubbenin yarısına kadar değerli halılarla döşenmiştir. Mescidin dışında kandillerin bulunduğu minareler vardır ve Ramazan gecelerinde buradaki kandiller yakılır. Mescidin iç duvarlarında haç işaretleri ve melek resimleri üst katında ise Yahyâ ve Zekeriyâ peygamberin, Meryem ve oğlu İsa'nın suretleri bulunmaktadır (et-Temgrûti, 2007, s. 101).

et-Temgrûti'nin Ayasofya dışında sözünü ettiği bir başka tarihî yapı Süleymaniye camisidir. Bu caminin mimarisi Ayasofya ile benzerlik göstermektedir. Sultan Süleyman tarafından inşa ettirilmiştir ve daha sonra Sultan Süleyman bu caminin yanı başındaki bahçe içerisine defnedilmiştir. Ayrıca seyyah Ayasofya camisi ile Süleymaniye camisini mukayese etmiş ve Ayasofya'nın daha kalın ve sağlam, Süleymaniye'nin ise daha sevimli ve ferah olduğunu belirtmiştir (et-Temgrûti, 2007, s. 116-117).

et-Temgrûti İstanbul'daki çeşitli camilerden, zaviye ve türbelerden söz etmiştir. Özellikle de Eyüp Sultan Hazretleri'nin türbesine ve burasının dinî ziyaret yerleri içindeki önemine değinmiştir. Eyüp Sultan Hazretleri'nin türbesini büyük bir makam olarak nitelendirmiş ve kabri üzerine ipek bir örtü örtüldüğünü belirtmiştir. Yine seyyahın bildirdiğine göre Eyüp Sultan türbesi o dönemde ziyaretçi akınına uğrayan bir mekândır. Günün her vakti Eyüp Sultan Hazretleri'nin ziyaretçisi vardır, zaman zaman ziyaretçiler arasında izdiham yaşandığı için türbenin girişinde bekçi ve görevliler yer almaktadır. Ziyarete gelen ziyaretçiler için şamdanlarda mum ve okumaları için Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır. Ayrıca et-Temgrûti, özellikle devlet erkânının Eyüp Sultan'ın türbesinin çevresine defnedilmeyi arzu ettiğini söylemiş bu nedenle de orada mezar yeri bulmanın maliyetli olduğunu belirtmiştir. Seyyahın kendisi de Eyüp Sultan Hazretlerinin şefaatine nail olmak için onun türbesini ziyaret etmiş ve ona duada bulunmuştur (et-Temgrûti, 2007, s. 118).

el-Âlûsî de *Garâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb fi'z-Zehâbi ve'l-İkâmeti ve'l-İyâb* isimli seyahatnamesinde Eyüp Sultan Hazretleri'nin kabrinden söz etmiştir. Verdiği bilgilere göre Eyüp Sultan Hazretleri'nin kabri Haliç'tedir. Yezid'in ordusuyla İstanbul'a gelen Eyüp Sultan, burada vefat etmiştir. Kabrinin yerini Akşemseddin Hazretleri'nin bildirmesi üzerine Fatih Sultan Mehmet tespit ettirmiştir (el-Âlûsî, 1909, s. 109; Şaban, 2011, s. 80). Ayrıca seyyah başka türbelerden de söz etmiştir. Bunlardan Sultan II. Mahmud'un türbesini, mimarisi sebebiyle büyük bir yumurtaya benzetmiştir. Beyaz mermerden inşa edilen bu türbenin içerisinde şamdanlar için sürekli yağ muhafaza edilmektedir (el-Âlûsî, 1909, s. 111; Şaban, 2011, s. 82).

Muhammed Kibrît ve Bedruddin el-Gazzî gibi el-Hıyârî de İstanbul'un fethiyle ilgili çeşitli bilgiler vermiştir. Bu bilgileri de el-İshâkî'nin *Kitâb Ahbâri'l-Üvel fi Men*

Tesarrafe fî Mısır min Erbâbi'd-Duvel adlı eserine dayandırarak anlatmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in 856'da henüz yirmi yaşındayken İstanbul'u fethetmesinden söz etmiştir. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya'da namaz kılmasından, İstanbul'un devletin payitahtı hâline gelmesinden ve büyük âlim ve sanatkârların İstanbul'da toplanmasından bahsetmiştir (el-Hıyârî, C.II, 1979, s. 104, akt. Türkhan, 2021, s. 74-75). el-Hıyârî İstanbul'u anlatırken, İstanbul'daki çok sayıda mimari yapıyı da zikretmiştir. Yenicami Külliyesi'ni gezerken burada yer alan Valide Hatice Sultan Turhan Türbesi'ni de ziyaret etmiştir. Beyazıt Cami ve Külliyesi'ni anlatırken caminin konumunu vermiştir. Burada bulunan bakırcılar çarşısı seyyahın ilgisini çekmiş ve Osmanlı toplumunda bakırın kullanımına dair bilgiler vermiştir. Kadınların cuma namazı için camiye gelmesi, el-Hıyârî'nin dikkatinden kaçmamıştır. Seyyah Ayasofya Camisi'nin mimari özelliklerinin yanı sıra Ayasofya Camisi hakkında anlatılan efsanelere de yer vermiştir (el-Hıyârî, C.II, s. 89, akt. Türkhan, 2021, s. 100-101).

5. İstanbul'un İklim Özellikleri

İstanbul'un iklimine dair en ayrıntılı bilgiler İbrâhîm b. Abdîrahmân el-Hıyârî'nin *Tuhfetu'l-Udebâ ve Selvetu'l-Gurabâ* ve Bedruddîn el-Gazzî'nin *el-Metâli'u'l-Bedriyye fî'l-Menâzili'r-Rûmiyye* adlı eserinde verilmiştir. Soğuk bir kış mevsimini İstanbul'da geçiren ve baharın gelişine şahitlik eden el-Gazzî bu konudaki izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır:

"... Bir taraftan çok şiddetli bir rüzgâr esiyor, fırtınalar çıkıyor, diğer taraftan da rahmet kapılarını açan gökten yere sürekli bereketli yağmurlar iniyor, bazense günlerce kar yağıyordu. Nihayet güneşin yüzüne hasret kaldığımız bu uzun günlerden, sürekli kapalı havalardan ve mangal başında oturmaktan kurtulduk. Çiçeklerin açması, ağaçların yapraklanması ve yerlerde çimenlerin bitmesiyle bütün ihtişamıyla baharın gelişini gördük." (el-Gazzî, 2004, s. 211-212, akt. Ünal, 2021, s. 252). el-Gazzî bu sözleriyle kışın soğuktan, yağın kar ve yağmurdan muzdarip olduğunu belirtmiş; baharın gelişyle havada meydana gelen değişikliklerin onda yarattığı sevinci dile getirmiştir.

el-Hıyârî de seyahati esnasında İstanbul'un çetin kış şartlarından nasibini almıştır. Medine'ye dönmek isteyen seyyah, kış şartları elvermediği için Medine'ye dönüşünü bir müddet ertelemiştir. Benzer şekilde Eyüp Sultan'a gitmek isteyen seyyah, soğuk hava ve kardan dolayı ziyaretini gerçekleştirememiştir. Seyyah İstanbul'un kışını cehenneme, yazını ise cennete benzetmiştir. İstanbul'da kiraz mevsimine şahitlik eden el-Hıyârî, İstanbul'da yetişen kiraz çeşitlerinden ve kirazın İstanbul gündelik hayatı içindeki yerinden de söz etmiştir (el-Hıyârî, C.II, 1979, s. 46-97, akt. Türkhan, 2021, s. 78-81).

el-Âlûsî, *Garâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb fi'z-Zehâbi ve'l-İkâmeti ve'l-İyâb* isimli seyahatnamesinde İstanbul'un iklimine dair ayrıntılı bir tasvire yer vermiştir. Ona göre İstanbul bitki bakımından oldukça zengin bir şehirdir. Havası ise hastalar için iyileştirici bir özelliğe sahiptir. Çok fazla yağmur yağar, bu nedenle de çiçekler ve çayırklar oldukça fazladır. Ağaçların altı gelincik ve papatyalarla bezenmiştir (el-Âlûsî, 1909, s. 112; akt. Şaban, 2011, s. 83).

Sonuç

Seyahatnameler, seyyahların çeşitli amaçlar doğrultusunda yaptıkları seyahatlerdeki izlenimlerini anlatan edebi eserlerdir. Bu eserlerde şehirlerin veya ülkelerin tarihî geçmişlerine, ticari faaliyetlerine, ilmi, kültürel ve iktisadi hayatlarına dair bilgiler yer alır. Söz konusu yerlerin iklimi, doğal güzellikleri, gelenek ve görenekleri, yaşam tarzları, kutsal kabul edilen mekânları okuyucunun ilgisini çekecek bir biçimde anlatılır. İstanbul gerek tarihî yapıları gerekse coğrafi güzellikleri ile tarih boyunca birçok

seyyahın merak ettiği ve ziyaret ettiği önemli şehirlerden biridir. 16. yüzyılda Mısır, Suriye, Filistin ve Lübnan bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve İstanbul'un devletin payitahtı hâline gelmesiyle İstanbul, Arapların en önemli ziyaret mekânlarından olmuştur. Arap seyyahlar, tüccarlar, elçiler ve devlet adamları İstanbul'u gezip görmek, İstanbul'un ilmi ve siyasi çevresinden istifade etmek için buraya sık sık seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyyahların bir kısmı İstanbul'dan edindiği izlenimleri seyahat kitabı hâline getirmiştir. Osmanlı dönemindeki Arap seyyahlar seyahatnamelerinde İstanbul'un doğal güzelliklerine, tarihî yapılarına karşı duydukları hayranlıkları seyahatnamelerinde dile getirmişlerdir. Ayrıca bazı seyyahlar o dönem İstanbul yönetiminde ve devletin çeşitli mercilerinde görev alan kişileri de eleştirmişlerdir. Bunların dışında İstanbul'daki âlimlerle görüşen, onlardan ders ve icazet alan seyyahlar da vardır. Osmanlı döneminde yaşayan ve İstanbul'a seyahatlerde bulunan seyyahların, seyahatnamelerinde İstanbul'u olumlu ve olumsuz açılardan değerlendirdiği söylenebilir.

Kaynakça

- Ahmed Muhtâr Ömer. (2008). *Mu'cemu'l-Lugati'l-'Arabiyyeti'l-Mu'âsıra I*, Kahire: 'Âlemu'l-Kutub.
- Ali Temgrûti, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. (2007). *en-Nefhatu'l-Miskiyye fi's-Sefâreti't-Turkiyye*, Tah. Muhammed es-Salihi, Ebu Dabi: Dâru's-Suveydî.
- el-Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. (1876). *Neşvetü's-şemûl fi's-seferi ilâ İslâmbûl*, Bağdat: Matbaat Vilâyet.
- el-Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. (1876). *Neşvetü'l-Mudâm fi'l-'Avdi ilâ Dâri's-Selâm*, Bağdat: Matbaat Vilâyet.
- el-Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. (1909). *Garâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb fi'z-Zehâbi ve'l-İkâmeti ve'l-İyâb*, Bağdat: Matbaatu's-Şâbender.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lugatı.
- Demirayak, K. (2015). *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi (Mısır ve Bilâdu's-Şam Bölgesi) (922-1217/516-1802)*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ekrem Kâmil. (1937). Hicri Onuncu-Milâdi On Altıncı Asırda Yurdumuzda Dolaşan Arap Seyyahlarından Gazzî-Mekki Seyahatnamesi. *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 5-90.
- Elger, R. (2015). (XVI-XVIII. Yüzyıllar) Müslüman Arap Edebiyatında İstanbul. *Büyük İstanbul Tarihi*. Çev. Öykü Özer. İstanbul: Mas Matbaacılık, 204-304.
- Fuad Kandil. (2002). *Edebu'r-Rihle*. Kahire: Mektebetu Dâr'il-Arabiyye.
- el-Gazzî, Bedruddîn Muhammed el-Âmirî ed-Dimaşkî. (2004). *el-Metâli'u'l-Bedriyye fi'l-Menâzili'r-Rûmiyye*. Ebu Dabi, BAE: Dâru's-Suveydî lin-Neşr ve't-Tevzi'.
- el Hafâcî, Şehâbuddîn Ahmed b. Muhammed. (1386/1967). *Reyhânetu'l-Elibbâ ve Zehrâtu'l-Hayâti'd-Dunya*. (Neş. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), Kahire: y.e.y.
- el-Hamevî, Muhibbuddîn. (1993). *Hâdî'l-Ez'âni'n-Necdiyye ilâ'd-Diyâri'l-Mısriyye*. Ürdün: Mu'te Üniversitesi.

- Harekât, İ. (1999). İbn Osman el-Miknâsî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 237-238.
- el-Hiyârî, İbrahim. (1979). *Tuhfetu'l-Udebâ' ve Selvetu'l-Gurabâ'*. (Tah. Racâ' Mahmûd es-Sâmerâî), Silsiletu Kutubi't-Turâs, el-Cumhûriyyetu'l-'Irâkî Vizâretu's-Sekâfe ve'l-'Îlâm. Bağdat: Dâru'r-Reşîd li'n-Neşr, Dâru'l-Hurriye li't-tibâ'a.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. er-Râgıb. (1994). *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- Karslı, İ. (2013). *Yeni Sözlük: Arapça - Türkçe*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Küçükaşçı, M. S. (2013). İki Arap Âlimin Gözünden XV. Yüzyılda İstanbul. 29 Mayıs - 1 Haziran 2013 Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu, İstanbul.
- el-Mevâfî, Nasır Abdurrazık. (1995). *er-Rihle fî'l-Edebi'l-Arabî*. Kahire: Camiatu Kahire.
- Muhammed Kibrît. (1385/1965). *Rihletu's-Şitâ ve's-Sayf*. (Tah. Muhammed Sa'îd et-Tantâvî), Beyrut: el-Mektebe el-İslâmî li't-Tibâ'a ve'n-Neşr.
- Muslu, R. (2005). *Mustafa Kemâleddin Bekrî ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Mutçalı S. (2012). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Sapan, S. (2018). Suriyeli Âlim Ebü'l-Fazl el-Muhıbbî'nin 1574 Yılında İstanbul Seyahati. *V. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri 19-21 Mayıs 2017*. (Ed. Feridun M. Emecen, vd.), İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Şaban, İ. (2011). Ebu's-Senâ' El-Âlûsî'nin İstanbul Seyahati ve İzlenimleri. *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*, 19, s. 75-90.
- Tamdoğan Gözütok, Z. (2022). Mağribli Sefir Temgrütî'nin 1589-1591 Yılları Arasındaki Seyahatinde İstanbul Notları. *Harran İlahiyat Dergisi*, 48, s. 87-110.
- Türkçe Sözlük 2*. (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkhan, A. (2021). *Arap Seyahatnamelerinde Osmanlı İstanbul'u ve Türkler: İbrahim el-Hiyârî Seyahatnamesi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Uysal, S. F. (2019). *Abdulğanî en-Nablusî ve "el-Hakikatu ve'l-Mecâz fî Rihleti Bilâdi's-Şâm ve Mısr ve'l-Hicâz" Adlı Seyahatnâmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi.
- Ünalın, İ. (2021). *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Seyahatname*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- ez-Zeyyanî, Ebu'l-Kasım. (1967). *et-Tercumânu'l-Kubrâ fî Ahbâri'l-Ma'mûr Berren ve Bahran*. Muhammediye.